

Valstybinė kalba – dabartis ir perspektyvos

Lapkričio 18 d. sukako trisdešimt metų, kai lietuvių kalba atgavo valstybinės kalbos statusą. Šiandien galime paklausti savęs – tai daug ar mažai? Neabejoju, kad į šį klausimą žmonės atsakytų savaip: vienaip istorikas ar kalbininkas, kitaip XX a. 9 dešimtmečio veikėjai, dar kitaip šiandieninis jaunimas. Tad gal vertėtų klausti, kodėl XX amžiaus lietuviui kalba buvo tokia svarbi?

XVIII a. žlugo Lietuvos valstybė, bet ne lietuvių kalba. Ji buvo išlaikyta tautos ir tautoje, o XIX a. iš lėto prasidėjo kalbos atgimimas, grėžimasis į knygą, į laikraštį, atsirado knygnešystės reiškinys. Pagaliau pasiekta 1918-ųjų nepriklausomybė, tvirtai apsisprendus, kad atgimusi valstybė bus lietuviška. Lietuviška – ir jokia kitokia.

Per tuos dvidešimt metų lietuvių kalba galutinai ir neatšaukiamai įsitvirtino kaip valstybinė. Dvidešimt metų, per kuriuos buvo sukurta tėisinė bazė, išugdyta karta, kuriai lietuvių kalba tapo pagrindinė. Tad padangę užtemdžius net penkiems okupacijos dešimtmečiams, savosios kalbos svarbos suvokimas išliko. XX a. pabaigoje atgimstanti tauta ir valstybė nebegalėjo savęs įsivaizduoti be priderančią, garbingą vietą užimančios savosios kalbos. Prasidėjęs Atgimimas kaip vieną pirmųjų ir svarbiausių reikalavimų iškėlė būtinybę grąžinti į viešąjį oficialųjį gyvenimą lietuvių kalbą.

Ko reikėjo, kad 1988 m. būtų atkurtas valstybinės kalbos statusas? Be jokios abejonės, reikėjo tų dvidešimties metų. Per juos sukūrėme valstybę su kalba. Ar reikėjo tų penkiasdešimties metų? Žinoma, ne, tačiau per tą laiką išmokome gyventi nors ir be valstybės, bet su kalba. Aldonas Pupkis rašo: „Visus vienijo pirmiausia atsakomybė už gimtosios kalbos likimą. Matydami sunkią jos padėtį okupuotoje Lietuvoje, ir kalbininkai, ir paprasti žmonės stengėsi užkirsti kelią jos rusinimui ir skurdinimui, ieškojo būdų ir priemonių, kaip prie kalbos apsaugos ir ugdymo pritraukti visuomenę. Sulaukę kalbininkų ryžto eiti į kalbos gynybą greitai prie jų pradėjo šlietis kiti inteligentai – inžinieriai, gamtininkai, fizikai..., taip pat mokytojai ir kiti kalbai neabejingi žmonės. Reikia tik džiaugtis, kad susikūrusiam kalbos sambūriui pavyko uždegti tikrą kalbos sąjūdį.“¹

Pagal pranešimą, 2018 m. lapkričio 19 d. skaitytą Lietuvos Respublikos Seime surengtoje konferencijoje „Atkurtam valstybinės lietuvių kalbos statusui – 30“. Išsamiau apie konferenciją žr. p. 25–29.

¹ Aldonas Pupkis. *Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016, p. 448.

Šis kalbos sąjūdis 1988 m. jau buvo įsiliejęs į Atgimimo sąjūdį, todėl visiškai aišku ir suprantama, kad kalbos klausimas atgimstančiai Lietuvai buvo vienas iš svarbiausių. Praėjus tik kelioms savaitėms po Sąjūdžio suvažiavimo, Lietuva, dar neatgavusi Nepriklausomybės, į pašalį stumiamą kalbą pavertė valstybine kalba.

Paskui laikas, atrodo, pradėjo eiti greičiau. Lietuvių kalba įvalstybinta tvarkingai ir ryžtingai. Konstitucija, Valstybinės kalbos įstatymas, atsiranda kalbos institucijos, įgyvendinamos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo programos, kalbos politikos gairės. Lietuvių kalba žengia į informacinių technologijų pasaulį. Turėta daug energijos per visą trisdešimtmetį. Klausimas – ar jos užteks ateičiai?

Kodėl keliu tokį klausimą? Kas pasikeitė po trisdešimties metų? Ir kokia šiaudien valstybinės kalbos savijauta? Kalba turi savo valstybę – savo namus, namai turi savo gyventojus. To nebuvo šimtmečius. Galėtų atrodyti beveik idiliškas paveikslas, raminantis ir glostantis bent jau daugumos Lietuvos piliečių širdis. Vis dėlto už gerų įstatymų, gražių programų, daugiatomių žodynų stūkso nerimo nuojautų debesys.

Kokie tai debesys? Kas verčia nerimauti?

Pirmiausia – visuomenės ir kalbos santykis. Šiandien jis nevienaprasmiškas. Demokratija reikalauja sąmoningumo ir savanoriško vertybių pripažinimo. Tačiau jos, demokratijos, dar tik mokomės. Dėl valstybinės kalbos būtinybės ir statuso prieš trisdešimt metų nesiginčijome. Tačiau nemažai ginčų kyla šiaudien. Kodėl? Ar valstybinė kalba, atrodytų, patirianti aukso amžių, visiems piliečiams yra sava, jauki, priimtina, negrasinanti? Ar pasitikime ja? Gaila, ne visada...

Antras dalykas – globalizmo poveikis. Lietuvių kalba per trisdešimt metų išėjo į pasaulį kaip valstybinių kalbų bendrijos narė, aiškiai deklaruodama, kad užima savo vietą toje bendrijoje, bet ne visai pasiruošusi joje oriai būti. Gal kiek nustebusi, kad toje bendrijoje reikia konkuruoti. Su rusų kalba konkuruoti nebuvo taip jau sunku – ši buvo okupantų kalba, bet su mūsų laikų tarptautine anglų kalba – sunkiau. Ji, ateidama į Lietuvą, gana lengvai keičia šalies kalbinį kraštovaizdį. Jau noji, nepriklausomoje Lietuvoje išaugusi karta, nebeturinti kalbinės savisaugos instinkto, su tuo lengvai susitaiko, nebeįžvelgia nei pavojaus, nei problemos, kad savoje valstybėje savoji valstybinė kalba yra verčiama konkuruoti su svetimomis, nors tikimybė jai atlaikyti šitą konkurencinę kovą yra nedidelė.

Ar tai normalu? Tokia situacija buvo nuspėjama. Bet supratimas, kad Lietuvos kalbinis kraštovaizdis turi būti labiau puoselėjamas, dar nepajustas. Kol kas gajesnė nuostata, kurią galima lyginti su emigracija. Susitaikome su žmonių plūdimu iš Lietuvos teigdami – ir taip mėgindami pasiteisinti, – kad nieko negalime pakeisti, kad tai nėra pavojinga. Tai gal ramiai susitaikysime ir su tuo, kad dar po

trisdešimties metų išgirsime klausimą: o kam ta lietuvių kalba apskritai reikalinga? – žmonės atsirinks, ne tik kuria kalba nori kalbėti, bet ir kuri kalba Lietuvoje turi būti valstybinė.

Pagaliau trečia – kalbos modernumas. Besididžiuodami savo archajiška kalba kai kada primirštame, kad tai ateities kalba. Manome, kad bendrinė kalba jau sukurta, ji pati savimi pasirūpins, o kalbos taisyklingumas – atgyvena, akmuo po kaklu. Taip siunčiame ženklą jaunajai kartai, kad kalbėti ir rašyti galima bet kaip – viskas taisyklinga. Peršamas požiūris, kad kalba yra savaime besireguliuojanti sistema, kurią visuomenė chaotiškai plėtos, nesukdama galvos, kaip bus perteikiamos ir priimamos joje glūdinčios prasmės.

Ką turėtume daryti? Kaip sugrąžinti visuomenei kalbos savininko ir šeiminingo jausmą?

Reikia atlikti kelias svarbias užduotis. Ir atlikti jas turi visi – nes ir kalba yra visų turtas ir rūpestis.

Pirmiausia visuomenė turėtų susitarti. Piliečiai, kad ir kas jie būtų – mokytojai, kalbininkai, žurnalistai, studentai, politikai, turi prisiminti, kad kalba yra bendras kūrinys. Tai nėra nei grėsmė, nei vėzdas, nei kažkas, primetama iš viršaus. Turime sutarti, kad kalba – kaip kūdikis – auginama ir brandinama su meile, atsakingai. Vaiko nereikia mušti, bet jį reikia išmokyti gyvenimo taisyklių, kurios leistų jam tapti pilnaverčiu visuomenės nariu. Nenorą taisyklingai kalbėti turi pakeisti siekis kalbėti turtinga, skambia ir šiandienos gyvenimui pritaikyta kalba.

Antra, turime apibrėžti savo valstybinės kalbos vietą šių dienų pasaulyje. Aiškiai pasakyti, kad lietuvių kalba yra vienintelė valstybinė kalba Lietuvos Respublikoje ir jokių kitų valstybinių kalbų Lietuvoje nėra. Lietuvių kalba su jokiais kitomis kalbomis Lietuvoje nekonkuruoja. Konkuruoja visos kitos kalbos tarpusavyje.

Trečia, svarbu sustiprinti motyvaciją vartoti lietuvių kalbą. Pirmiausia tai padarytina mokslo srityje. Tarptautiškumo reikalavimai neturi būti priimami besąlygiškai, jie neturi stabdyti lietuvių mokslo kalbos plėtos. Būtina keisti mokslo darbų vertinimo sistemą ir nustatyti nediskriminacinius lietuvių kalbos atžvilgiu vertinimo principus. Kalbininkė Rita Miliūnaitė sako, kad „tarptautiškumas yra natūralus aktyvaus mokslininko poreikis, mokslininko laisvės raiška, ir jis negali būti priešinamas su tuo, kas svarbu nacionaliniu mastu“².

Ketvirta, metas parengti ir įgyvendinti lietuvių kalbos prestižo programą. Valstybinės kalbos įstatymo 19 straipsnyje sakoma: „Valstybė rūpinasi taisyklingos lietuvių kalbos prestižu.“ Prestižas nesusiklosto savaime ir, kaip teigia Rita

² Rita Miliūnaitė. Ar požiūris į kalbą reiškia požiūrį į valstybę? *Izinius.lt*, 2017 11 14.

Miliūnaitė, „pasaulyje imta kalbėti apie sąmoningą ir kryptingą kalbos prestižo kūrimą kalbos politikos priemonėmis. [...] Kalbos prestižą palikus klostytis stichiškai, kai kada viršų ima priešingi procesai: bendrinės kalbos svarba nuvertinama, kalbos priežiūra besirūpinančios institucijos diskredituojamos, o kapitalas kartais ne iškelia, o nustumia į šalį kalbą, nesuvokdamas, kad taisyklinga ir graži kalba pati kuria pridėtinę vertę“³.

Penkta, turime rasti būdą, kaip išsaugoti lietuvių kalbą išeivijoje. Litanistinių mokyklėlių ar kelių gimnazijų nepakanka norint išsaugoti Lietuvą ten, kur yra bent nedidukė lietuvių bendruomenė. Šiuo metu mūsų naujoji išeivija dar labai jauna, bet kalbos praradimo tendencija akivaizdi: vakar išėjo iš Lietuvos, šiandien išeina iš kalbos. Reikėtų sugalvoti, kaip šią tendenciją sulėtinti, kad tas išėjimas iš kalbos vyktų bent truputį lėčiau.

Pagaliau šešta, jau senokai laikas parengti ir patvirtinti ilgalaikę tyrimais pagrįstą valstybinės lietuvių kalbos strategiją, aiškiai nusakančią mūsų siekius valstybinės kalbos atžvilgiu. Buvusi VLKK pirmininkė Danguolė Mikulėnienė kviečia: „...stiprinkime lietuvių kalbos savivertę ne vien žodžiais, bet realiais darbais. Suformuluokime ilgalaikius tikslus (bent jau 25 ar 30 metų), numatykime konkrečius darbus ir terminus jiems įvykdyti“⁴.

Taigi – kokia valstybinė kalba bus XXI a. viduryje? Kaip, išsaugant visas lietuvių kalbos funkcijas, bus sprendžiamas tarptautiškumo klausimas? Kaip lietuvių kalba taps informacinių technologijų kalba ir priims šio gyvenamojo meto iššūkius? Kaip puoselėsime tarmes? Ar galėsime didžiuotis lietuvišku kalbiniu kraštovaizdžiu?

Ilgalaikės valstybinės kalbos strategijos niekada neturėjome. Mintis ją parengti, patvirtinti ir įgyvendinti rodo gyvenamojo meto suformuotą poreikį iš esmės atnaujinti valstybinės kalbos politiką ir ją nukreipti santarvės, kalbos kūrybos ir modernumo linkme.

Augdama, bręsdama, turtėdama, kalba simbolizuoja laisvę, kūrybiškumą, atvirumą. Mes neuždarome ir neturime uždaryti kalbos į kalėjimą, nespraudžiame jos į griežtus rėmus. Kalba kinta, sužėri naujomis spalvomis, kalba žaidžia, klauso, klausia ir ieško atsakymų. Tuos atsakymus ji anksčiau ar vėliau randa. Kalba yra mums duota dovana, kurią mes turime perduoti ateičiai. Todėl išsaugokime kalbai saugius namus. Vienintelius, kuriuos ji gali turėti, – Lietuvą.

³ Rita Miliūnaitė. Kalbos prestižas kaip kalbos politikos objektas, *Valstybinės kalbos politika: išvalgos ir gairės* (informacinio leidinio „Švietimo naujienos“ 2014 m. nr. 5 (338) priedas), p. 2–5.

⁴ Danguolė Mikulėnienė. Valstybinė kalba: lūkesčiai ir rūpesčiai, *www.alkas.lt*, 2015 02 06.